

is egyet mindenben a szerzővel, az a tény, hogy vitára késztet, egyik összetevője általános érdemének. Új világot vet elfeledett vagy elhanyagolt szerzőkre, művekre, a konvencionális vélemények újraértékelésére késztet, nem fél letépni kényelmes vagy öncsaló mítoszok hamis fátylát. Sőtér nyilván tisztában van művének fogyatékoságai-val (melyik szerző nincsen?) — én, mint nem-irodalomtörténész, sokat tanultam belőle; nemcsak Sőtérről, de önmagammal is vitára kényszerültem, s hiszem, más olvasók számára is új távlatokat nyitott a korszak ilyen részletes és beható tárgyalása. Arany János, Kemény Zsigmond, Jókai Mór és Madách Imre kora volt ez; Sőtér méltóképpen rajzolt új vonásokat arcukat, helyezte el őket a korban és a társadalomban. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.)

SCHÖPFLIN GYULA

MEGTÉRÉS IRODALOMTÖRTÉNETÜNK ATYJÁHOZ

(WÉBER ANTAL: TOLDY FERENC)

„Egyéniségéről, magánemberi mivoltáról csak szórványos, illetve közvetett ismereteink vannak”, írja Toldy Ferencről szóló kismonográfijában Weber Antal, „hiányos és esetleges szakirodalom” foglalkozik vele, jeles életrajzokban nem bővelkedünk, az „emlékbeszédekből, portrékból és egyéb méltatásokból szükségképpen hiányzik a biográfiai részletezés”. (63–65., 111.) Találó helyzetkép, akár panasznak is jogos: Toldy pályája bizony nincs jelentőségéhez mérten feldolgozva. Hiába kapott meg élete vége felé minden hivatalos elismerést, hiába nevezte már egy évvel halála után Gyulai „a magyar irodalomtörténet atyjá”-nak, s hiába emlegették méltatói később is elvülhetetlen érdemeit e tudományág hazai megalapozásában, alakja egész a közelmúltig nem keltett fel különösebb érdeklődést. Az utóbbi négy évtized nem feledkezett meg egyfajta kötelező tiszteletről, rokonszenvre azonban nemigen számíthatott Toldy; üresen zengő ércből készült magas talpazata, s fel-felpillantva rá senki sem bánta különösebben, hogy a szobor arcvonásai kivehetetlenek. Beleézésre lett volna szükség, de nem volt, ami ihletet adjon hozzá: a tisztelet meglepően terméketlen tud lenni, az apa irántiba ráadásul könnyen belevegyül a versengés elfojtott vágya, ami nem kedvez a méltányosságnak.

Toldy születésének másfél százados évfordulója jó alkalom lehetett volna az újrafelfedezésre, ha nem 1955-re esik, amikor még javá-

ban tartott a szerzők „haladó”, illetve „reakciós” feliratú rubrikába könyvelése, s már az is árnyalt portrénak számított, hogy a demokratikus és forradalmi szemlélet ellenfelének, s már-már a reakció őstípusának tartott irodalomtörténész munkásságából méltányolták fiatalkori (úgymond: még viszonylag haladó) kritikusi tevékenységét, sőt nagy szintéziseinek legalább anyaggyűjtő szorgalmát. Az ötvenes évek közepének konzervatív és reakciós még *egykutya* volt; hogy is lett volna türelme figyelni az alkati konzervativizmus építő apolitikusságának póztalan elkötelezettségére és megbízható értékeire? Pedig Gyulai már 1876-ban mintha a későbbi vádat sejtené meg, amikor emlékbeszédében Toldyt Kazinczyval együtt (!) mentegeti: egyikük „sem volt határozott politikai jellem”, mégis roppant érdemeket szereztek; „Kazinczy mint fiatal ember hivatalt vállalt II. József alatt, de ugyanakkor munkáival és később nyelvújításával leginkább akadályozta a nyílt és leplezett németesítő törekvéseket; Toldy került minden nyílt összeütközést bárminő kormánnyal, de irodalmi buzgalomával, a múlton és jövőn csüngő lelkesedésével, hathatósabban gyöngítette az újabb németesítő rendszert sok zajos hazafinál”.¹ Ilyen ékesszóló apológiára 1955-ben aligha kerülhetett sor egy olyan szerző esetében, akinél többek közt felbukkan „az a nemesi—polgári osztályideológia, amely már az imperializmus korabeli legreakciósabb nézetek őse”.² Ez a beállítás persze sokat finomodott az utóbbi évtizedekben, részlettanulmányok születtek, forrásanyagunk is bővült Bajza és Toldy levelezésének kiadásával (1969), a mindezekből remélhető új és nagyobb pályakép mégis váratott magára.

Néhány éve azonban megélenkült a Toldy iránti érdeklődés: művei olcsó, de izléses, mondhatni elegáns köntösben látnak napvilágot a Szépirodalmi Könyvkiadónál, miközben íme, *A múlt magyar tudósai* sorozatban az Akadémiai Kiadónál megjelent egy róla szóló életrajz, a reformkori magyar irodalmat régóta kutató Wéber Antal tollából. Négy és fél ívnyi munkája láthatólag nem akarja beérni az eddigi vázlatos, nemegyszer sematikus kép restaurálásával, hanem adott kisméretű keretbe is árnyaltabbat, s főként: érdekesebbet igyekszik festeni. Őszinte érdeklődés és problémaérzékenység kellett ahhoz, hogy valaki elég fogékony lehessen Toldy pályafutásában olyan emberi és szakmai problémákra figyelni, amelyek huzamosabb kutatómunkára ösztönöznek, mígnem alakját emberközelségbe hozzák és munkásságában kirajzolódnak mai dilemmáink tanulságos előzményei. Az új kismonográfia szerzője meg tudott felelni e követelmé-

¹ Gyulai Pál: *Toldy Ferencz*. Gyulai Pál: *Emlékbeszédek*. I—II. Bp., 1902. I. 102.

² Waldapfel József: *Toldy Ferenc*. Waldapfel József: *Irodalmi tanulmányok. Válogatott cikkek, előadások, glosszák*. Bp., 1957. 386.

nyeknek, sőt Toldy építő konzervativizmusa iránt is táplál némi lap-pangó, olykor tétova, de mindvégig érzékelhető ösztönös rokonszen- vet. E szerencsés tulajdonságainak érvényesüléséhez egyrészt hozzá- járult, hogy az ideológia előregyártott címkeit az irodalomtörténész- nek ma már nem kell mindenáron felragasztania, más- részt hogy az apa emléke eléggé eltávolodott már, s mai irodalom- történetírásunk eléggé nagykorúsodott ahhoz, hogy Toldy érdemeit latolgatva ne kelljen mindenáron a magunk felsőbbrendűségét bizony- gatni. Vagy ha mégis, akkor finoman áttételes módon: fiúi lázadás helyett megengedhetjük magunknak, hogy *őt* dicsérjük, amiért helyel-közzel már tudta, amit mi; nem félünk többé attól, hogy a hasonló vonásokból ki talál derülni: tőle örököltük őket. „Következ- tetéseinek magától értetődő, számunkra kézenfekvőnek tetsző jellege az, ami rendszerezésének megalapozottságára vall” (120.) – így az a fiú veregeti vállon apját, aki már biztonságban érzi magát; ez a lélektani helyzet már kedvez a megértésnek. A feltételek tehát adva voltak, legföljebb a könvsorozat megszabta szűkös terjedelmi korlátok vetették előre kérlelhetetlen árnyukat. Az elkészült kismonográfia mindent összevéve nem okoz csalódást; az új portré és pályarajz rész- leteiben találhatunk kifogásolnivalót, egészében mégis régen várt ösztönzője, sőt iránymutatója lehet a további kutatásoknak.

Ami Toldy pályafutásának emberi vonatkozásait illeti, a monográ- fus rokonszenvből táplálkozó fogékonysággal megsejti, hogy nem érhetjük be egy problémamentesen felívelő és sikert sikerre halmozó tudományos karrier diadalútjával; eltűnődik azon, amit nem szokás emlegetni: Toldynak is jócskán kijutott a sorscsapásokból. Volt idő, amikor pénzügyi gondokkal kellett küszködnie. Köztudomású, hogy háromszor nősült, de nemigen gondolkodtunk el okán: első felesége 1836-ban, második 1842-ben meghalt. Ifjúkori barátait is elveszí- tette: Vörösmartyt 1855-ben, Bajzát 1858-ban temették el; triászuk egyedüli túlélőjeként kellett rendületlenül tovább dolgoznia. Ifjúkora irodalmi nagyságai eltűntek körülötte, az új irányzatok megítélésére egyre alkalmatlanabbak voltak a régi normák; belső szellemi elszige- telődését mindinkább éreznie kellett, amit a múlttal való foglalkozás és tudományszervezői tevékenység közösségi sikerei legföljebb enyhít- hettek. Erdélyi János, akivel 1847-ben együtt szerkesztette a Magyar Szépirodalmi Szemlét, képes volt normakészletét továbbfejleszteni; Toldy annyira megmaradt ifjúkora irodalmi eszményeinél, hogy az új irodalom megrökönyödésére egy ideig epigonoknak bélyegezte a Vörösmarty utáni költészet legjobbrait. (Tegyük hozzá: Erdélyihez sohasem fűzte olyan szoros barátság, mely áttörte volna a távolság- tartó dekorumot; levelezésük megszólításáiban Erdélyi *kedves bará- tom* vagy *tisztelt barátom* lesz, Toldynak a *tekintetes úr*, majd *nagysá- gos úr* dukál.) Belső elmagányosodásához hozzájárult, hogy a szabad-

ságharc célkitűzéseit ő sosem tette magáévá, s annak leveretése után mi sem állt tőle távolabb a passzív rezisztenciánál; mindig az építés lehetőségeit kereste, elfogadva a politikai és társadalmi feltételeket, s ez a hajlama, legalábbis a nála látható erősségben, párját ritkítja a szabadságharc utáni irodalmi élet kiegyezésre hajló szereplői közt is. Jellemző rá, mint már Gyulai megjegyezte, a csendes munkálkodásra buzdító jelmondat 1850-ben megindított tudományos folyóirata, az Új Magyar Múzeum élén: *Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit*. Akkor, a szabadságharc (ha úgy tetszik: a *violenta potestas*) meghíusultával mások is éreztek így, de talán senki nem annyira összhangban korábbi énjével, mint Toldy. Aki a világosi fegyverletétel után tudományos előadást tudott tartani a bécsi akadémián, az később érdemrendjét bizonyára könnyebb szívvel fogadta el, mint például a túlélő szerepében önváddal és szégyenérzettel küszködő, Petőfi szellemalakjától kísértett Arany János.

Elmagányosodása, bár e szó nem fordul elő, világosan nyomon követhető az új kismonográfia lapjain. E tekintetben akár erősebben is fogalmazhatnánk: bár Toldy életében az ifjúkor önfeledt közösségi életformáját s a barátaival élvezett együttműködést váltotta mindinkább fel a lankadatlan munkával csillapított, testületek közepette is viselt szellemi társtalanság, benső különállásának a kezdet kezdetétől megeljük árulkodó nyomait. A monográfus is figyelmeztet arra, hogy Toldy egyetlen csoport vagy irányzat eszményeit sem tette magáévá maradéktalanul, s ellenszenveiket sem érezte magára nézve kötelezőnek (84–85.); ugyancsak találó észrevétel, hogy az „a szellemiség, amelyet Vörösmartyval és Bajzával együtt képviselt, minden bizonyos része volt annak a folyamatnak, amely politikai síkon 1848 felé vezetett, Toldy egyénisége azonban inkább a kiegyenlítés felé hatott” s a szabadságharc alatt is „inkább fékezni igyekezett”. (43–44.) Mindebből az olvasó mégsem tudhatja meg, milyen nagy vérmérsékleti és világnézeti különbség választotta el Toldyt ifjúkora legbensőbb barátjától. Különbségüket egy téves adat is elfödi; a rendelkezésünkre álló dokumentumoknak ugyanis ellentmond, hogy a reformkor legjelentősebb irodalmi polémijában, a *Conversations-Lexikon* porében a külföldön tartózkodó Toldy „Bajza álláspontjával egyetértett”. (88.) Elég elolvasnunk 1830. május 29-én Párizsból Bajzának küldött levelét: egyértelműen *helyteleníti* a lexikon elleni támadásukat. Hiába eseteli neki lelkesen Bajza, aki elemében érzi magát a szervezkedések és csatározások közepette, hogy ők az esélyesek a győzelemre, Toldyt nem tudja magával ragadni. „Én a mint már a minap mondtam, nem szerethetem, nem javalhatom a dolgot, s akkor sem fognám, ha egy barátom sem keveredett volna belé, mert *scandált* okoz a publicum előtt. Pedig vajmi nagyon kell ezt kerülni” — határolja el magát a dologtól Toldy, s további megokolásából kitűnik, hogy

már akkor is kizárólag a konstruktív eredmény szemszögéből mérleget: „Bizony mondom néktek, a lexikon még is kijő, nem lesz sokkal jobb: ti pedig a publ(icum) szemében mérges emberek lesztek, irigyek, vadak stb. pártoskodók s tudj’isten mi. Nem is volt tulajdonkép materiátok, mellyről tusázzatok, s így nem lehetett egybéként, mint hogy az egész dolog personalitásokra menjen-ki.”³ Három évtized távlatából visszatekintve, éppen Bajzáról felolvasott emlékbeszédében nemcsak azt *fájlalja*, hogy a hazafiúi érdemeket szerzett Dessewffy József gróf hagyta magát belesodortatni a polémiába, s „gúnyos interventiójával az ifjúi szertelen tűz ostromát tisztos fejére vonta”, hanem Bajza válaszában bujtogató társadalmi hatásától is idegenkedik. Az egykori barát híres vitairatának alapeszméje, „a születési tekintély teljes negatívója”, Toldy e kései kommentárja szerint megfelelt a kor hajlamainak, „óriási” hatását azonban a visszatekintő barát nyilván elítélte, az „irtóztató” mű ugyanis „oly harcot kezdett meg, mely a polgári téren sajnos folytatásra ada példát és ösztönt”.⁴ Személytelebbről előadómódra törekvő irodalomtörténetében Toldy kihagyja a szinte szóról szóra megismételt mondatból ezt a *sajnost*, az elszólás azonban mélyen jellemző rá: éppen azt a célzatot kárhoztatta Bajza vitairatában, amiért azt mindmáig a társadalomjavító igyekezet egyik mintaművének szokás tartani. Bajza e műve a társadalomban elismerte a rendi hierarchia jogosságát, csak az irodalom és tudomány országában követelt respublikát, Toldy mégis helytelenítette irányát; hát még mennyire viszolyoghatott a közvetlenül társadalomátalakító törekvésektől! Petőfi évtizedében, a radikalizálódó 1840-es években könnyű elképzelnünk belső magányát, a következő évtized szűkebb magatartáslehetőségei közelebb hajlították a jellemeket az övéhez, de szellemileg többé-kevésbé egyedül volt egész életében, ha barátok és intézmények közösségei vették is körül. Nem érzelmes és kultivált, nem öntetszelgő és romantikus magány volt ez, hanem eleinte talán öntudatlan, később átértzett, de titkolt, zokszó nélküli és munkával feledtetett, ám azért mégiscsak magány.

Ugyancsak erősebben hangsúlyozhatnánk Toldy különbözőségét irodalomtörténész-leszármazottaihoz képest. Az ő „esztétikai és szemléleti behatároltságáról” és az új irodalmi virágkor méltánylásának elmulasztásáról szólva monográfiánk annyit észlel e különbségből, amennyi az utódok Toldyétól eltérő véleményeiből és tartózkodó magatartásából szemünkbe ötlük. „Aza tény pedig, hogy Petőfit nem méltányolta, egyenest gondolkodásának progresszivitását vonta

³ *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Bp., 1969. 499.

⁴ Toldy Ferenc: *Emlékbeszéd Bajza József felett. Toldy Ferenc irodalmi beszédei*. I—II. Bp., 1888. II. 17.

kétségbe, s így irodalomtörténetírásunk atyja olyan apaként szerepelt irodalmunk történeti hagyatékában, akit megtagadni ugyan nem lenne illendő, de magatartásával igazi büszkeségre sem ad okot.” (39.) Ezen túl azonban jobbra a folytonosságot érzékelteti a monográfia: máig használatos fogalmak és meghatározások bevezetését, egy jellegzetes irodalomtörténeti tárgyalásmód meghonosítását, később is jóváhagyott korszakbeosztásokat, azóta sem érvénytelenített értékítéletek első megfogalmazását, egyszóval „Toldynak adatott meg az a lehetőség, hogy olyan alapigazságokat mondjon ki, amelyek később már-már közhelyszerű tankönyvi megállapításként hatnak, de megfogalmazásuk idején még nem nélkülözték az újdonság erejét”. (165–166.) Mindez kétségtelen, mégis fontos különbség sikkad el, ha Toldyban ennél fogva az irodalomtörténetírás azóta is folytonos hagyományának megteremtőjét látjuk; ő ugyanis nem *annak* az irodalomtörténetírásnak volt atyja, amelyet manapság művelünk, s minél több ítéletet veszünk át tőle, paradox módon annál kevésbé vagyunk a követői. Az erélyes kritikai ítéletalkotásnak sokkal nagyobb szerepe volt az ő irodalomtörténetírásában, mint a nagyrészt örökölt kánonnal dolgozó újabb irodalomtörténetekben, melyek a jelenhez érve már alig mernek válogatni. Toldynak szükségből kellett erényt csinálnia: anyaga nagy részét maga tárta föl, nemegyszer ő olvasta először kortársai közül, ezért rá is kényszerült az önálló értékelésre; a kritikai aktus azonban szerinte akkor sem nélkülözhető, ha az irodalmi kánon legnagyobbjairól, korábbi kritikusunemzedékek által magasztalt szerzőkről van szó. Ahogy egy Kazinczyval folytatott korai polémiájában írta, 1833-ban, az irodalmi bálványimádásról: az emberi mű akkor is szükségképpen „gyarló leszen, hibázható és tökéletlen”, ha egy Homérosz, Shakespeare, Goethe vagy Byron alkotta, ezért a kritikán felül emelő „istenlést” és rajongó szóvirágait ő határozottan elutasítja.⁵ Ha ítéletei a mai konszenzushoz képest olykor kifogásolhatók is, következetesen alkalmazta normakészletét múlt és jelen megítélésére; sem a régiség iránti kegyelet, sem a kortárs szerzők várható érzékenysége nem tántoríthatta el esztétikai meggyőződésétől. Összegyűjtötte és rendszerezte a múlt irodalmi emlékeit, de nem rejtette véka alá, hogy sokszor csupán művelődéstörténeti tanulságaik, s nem irodalmi értékük miatt érdemelnek figyelmet; jelene ünnepegt nagyságairól, sőt egész irányzatokról formált hasonló megvesztegethetetlen ítéletet. A különbség lényegbevágó: Toldy nem a mi irodalomtörténetírásunk atyja, hanem a *kritikai* irodalomtörténetírásé.

Az új pályakép egyik kétségtelen érdeme, hogy az eddiginél jobban felhívja a figyelmet Toldy kritikai érzékére. Már első antológiájának

⁵ Toldy Ferenc: *Felelet Kazinczynak. Toldy Ferenc kritikai berke.* Bp., 1874. 326.

a Fenyéry Gyulával (azaz Stettner Györggyel) együtt szerkesztett *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) két kötetének áttekintése után elismeri, hogy néhány kivételtől eltekintve „olyan költők szerepelnek a válogatásban, akiket modern szempontból összeállított antológiák is vállalhatnának”; mi több, „a kiszemelt költemények is jó ízléssel vannak eltalálva, ami annál is inkább figyelemre méltó, mert a század huszas éveinek második felében még korántsem nyilvánvaló, hogy az irodalomtörténet távlatában a kor élő irodalmából mi fog maradandónak bizonyulni”. (70.) Iskolai használatra szánt irodalomtörténeti kézikönyvei ugyancsak „kitűnő antológiászerkesztőnek mutatják”, időállóan tud válogatni, aminek előfeltétele, hogy széles körű anyagismerete mellett „megbízható ítélete van”; ilyen munkáiban kitetszik „gyakorlati esztétikai biztonsága”. (171–173.) A rendszerezésben és az értékrend kialakításában persze támaszkodhatott szórványos korabeli kísérletekre, így Pápay Sámuel művere (*A magyar literatura esmérete*, 1808) vagy Kazinczy, Révai és Kölcsey idevágó munkálataira (153–154.), s irodalomtörténeti módszerének is megvoltak a forrásai a német romantikus esztétika, a lexikográfia, az irodalomtörténeti esszé, a biográfia, a klasszika-filológia vagy éppen az egyházi szövegmagyarázatok és szövegkritikák területén (156–159.), ám ezekből csak biztos kritikai érzéke segítségével juthatott el saját módszeréhez és értékrendjéhez, s lehetett életművének legfontosabb fegyverténye (Wéber Antal kedvelt szavával:) „valós” értékek kiemelése. (174.)

Mindezzel összefügg, hogy Toldy egy személyben volt kritikus és irodalomtörténész, s e kétféle tevékenysége jótékonyan hatott egymásra. Noha „nem volt felfedező típusú kritikus” (175.), s kritikus szemlélete nem olyan markáns, mint Bajzáé vagy akár a drámakritikus Vörösmartyé, mégpedig éppen kiegyensúlyozottabb, ismertető és elemző irodalomtörténeti hajlamai miatt nem, azért kritikusnak is jelentős volt (140–141., 150.), és „kritikus foglalatosságának el nem hanyagolható szerepe van irodalomtörténetírói elveinek, módszereinek, sőt értékítéleteinek kialakításában” (153.). Mindez tökéletesen igaz, s legfőbb ideje volt határozottan kimondani. Segítségével végre kiigazíthatjuk a Toldyról sokáig hangoztatott véleményt, mely egy-két nevezetes melléfogását fölhánytorgatva, például *A nagyidai cigányok* értetlen alábecsülésére hivatkozva kétségbe vonta esztétikai minőség-érzékét. (Ugyan melyik nagy kritikusnál nem találunk ilyet?) És kiigazíthatjuk vele azt a kétes értékű elismerést, mely munkásságában a reakciós tévelygés ellenére méltánylandó anyaggyűjtésnek szolt. Ennek az anyaggyűjtésnek persze mindmáig haszonélvezői vagyunk, de az ő teljesítményében ez csupán előmunkálat egy erélyesen kritikai feldolgozáshoz, ami éppen máig öröklődő értékítéletei miatt kerülhetett el az utódok figyelmét.

Annál meglepőbb, sőt érthetlenebb, hogy a kötet néhány megállapításából mintha az a téves elképzelés sejlene ki, hogy irodalomtörténeteikhez Toldynak elegendő volt mintegy az önként adódót pusztán leírnia, s ehhez nem volt szükség értelmezői erőfeszítésre és kritikai aktusra. „Módszertani szempontból nem tesz egyebet, mint leírja a jórészt tőle összegyűjtött és kiadott irodalmi anyag jellegzetességeit”, olvassuk például, s hogy eközben Toldy legfőljebb két állandó szempontnak tesz eleget: történetileg elhelyezi az életműveket és meghatározza stílusukat. (120.) Azt a tudománytörténeti korszakot, „a primer forrásokkal való találkozás” idejét, melyben Toldy munkálkodott, a könyv sajnos a „közkeletű megállapítás értelmében” jellemzi, ahelyett, hogy rámutatna képtelenségére: „az irodalomtörténetírás úgynevezett 'naiv' korszaka volt, amikor a művek, különösebb értelmező áttétel nélkül mintegy magukat ajánlották, a tudós rendszerével az evidenciákat állította előtérbe”. (114–115.) Másutt ezt olvassuk: „Az anyag összegyűjtése, rendszerezése, s egyáltalán, ahogy ma mondanók, az információk egységbe szerveződése szinte magától értetődően lehetővé tette bizonyos megállapítások megfogalmazását.” (161.) A mondatban szerencsére ott a „szinte”, ahogy a megelőzőben a „különösebb”, de még az efféle óvatosságok hiányos vértetében is vajon nem egy túlságosan sebezhető öntudatlan előfeltevés rejtőzik? Vajon a *mi* korszakunk sokkal kevésbé „naiv”, legalábbis irodalomelméleti köztudatát tekintve, ha még egy felkészült irodalomtörténész is hisz a pusztán leírás lehetőségében, a magától értetődő mű és evidenciái közvetlen megfoghatóságában? Éppen mivel sok mindent Toldy követőitől vettünk át, mára hozzászoktunk lappangó értékítéleteihez is, sőt egy optikai csalódás folytán merő leírásnak *látszanak*, de hihetjük-e, hogy létrejöhetnek volna erős értelmező és értékelő beavatkozás nélkül? Bezzeg amikor nem értünk egyet valamelyik ítéletével, például Petőfi ügyében, rögtön felismerjük, hogy nem pusztán a „valós”-t írja le, hanem határozott nézőpontból, értékelő normákkal és értelmezési módszerrel dolgozva jutott el ítéleteihez! Egyetlen műnek sincs, eleve nem is lehet, közvetlen olvasata és pusztán önmagából meghatározható értéke.

Könnyen lehet persze, hogy az efféle fölrémlő önellentmondások csak a könyvsorozat túlzott tömörítésre szorító zsebkönyv-formátumának akaratlan következményei, s a szűk terjedelem okozta kényszerű kifejtetlenség a ludas abban is, hogy Toldy értékelő normáiról nem tudhatunk meg semmi közelebbit. A monográfus gondolatvilágában alighanem kdolgozottabb és elméletileg korszerűbb meggyőződést találhatnánk az irodalmi érték természetrajzáról, beleértve nézőponttól és kritériumoktól függő létrejöttét; valószínűleg csak helyszűkéből adódik, hogy úgy fest, mintha az értéket eleve a mű tárgyi tulajdonságának képzelné, melyet az irodalomtörténész vagy eltalál,

s akkor a „valós” értéket állapítja meg, vagy nem, s akkor mi visszatekintve magabiztosan helyreigazítjuk az objektivitás nevében. Négy és fél íven kegyetlenül nehéz hézagmentesen kifejtett és elméletileg is épkezláb gondolatmenetet nyújtani, különösen ha teljes életrajzot, pályaképet és a főbb művek méltatását kell belesűrítünk, a szükség-szerű hézagok pedig óhatatlanul félreértésekre adnak alkalmat. Az vesse szerzőnkre az első követ, aki e valóban *kismonográfia* méretében tartalmasabb és arányosabb, minden szempontból feddhetetlen művet írt volna. A recenzensnek persze semmi se drága, s felcsigázott várakozásában zordon követelésekkel hozakodik elő: átgondoltabb szerkesztéssel, itt-ott fölösleges ismétlések kigyomlálásával, mellékes információk elhagyásával vagy lényegretörőbb fogalmazással ugyanez a terjedelem is valamivel többre lehetett volna képes. Jó tudnunk, hogy az orvostudományban is jeleskedő Toldy „egy német ismeretterjesztő művet lefordított, Hufelandtól a *Szegények patikáját*” (15.), de amikor mindössze öt lappal később arról értesülünk, hogy Berlinben „felkereste Hufeland orvostudort is”, igazán fölösleges hozzátenni: „akinek egyik művét magyarra fordította” (20.). Nagyobb irodalomtörténeti műveknél, ahol esetleg több száz lap választja el egymástól az ismétlődő részleteket, nem tennénk szóvá, itt szemet szúr. „Élete fő műve lehetett volna a *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfiája (1859–60), amely azonban sajnálatos módon befejezetlen maradt”, olvassuk egyszer (52–53.), ám mintha szerzőnk elfelejtene, hogy ezt már tudatta velünk: „tervezett nagymonográfiája Kazinczyról végül is töredék maradt” (105–106.). Toldyt „a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává 1861-ben nevezték ki”, közli a szerző (55.), de már három lappal később újra elmondja, szakasztott ugyanúgy: „1861-től, amikor a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává nevezték ki” (58.). Fontos információ, hogy Toldy 1830-ban Londonba látogatott s találkozott John Bowringgal, hasznos megemlíteni, hogy Bowring jávai, spanyol és szláv népköltészeti gyűjtemények mellett 1830-ban kiadta a *Poetry of the Magyars* című antológiát, de ha „Toldy érdeklődését nyilván Bowring ez irányú tevékenysége keltette fel”, akkor végképp nincs szükség teret fecsérelni későbbi pályafutásának mellékes kuriózumaira: „Később Bowring számos megbízatás után Hongkong kormányzója lett. Erélyes férfiú lehetett, a szabad ötvenes éveiben például Kantont ágyúztatta.” (20–21.) *Ehhez* képest nemigen meggyőző, hogy amikor Toldy irodalomtörténeti módszerének forrásai közt sorra kerülnek a „lexikográfia (. . .) jelentős példái”, szerzőnk zárójelben hozzáfűzi: „melyekre alighanem felesleges itt hivatkozni” (157.). Egy-két reprezentatív mű címe itt bizony nem lett volna annyira felesleges, mint hogy az erélyes Bowring, két évtizeddel Toldy látogatása után, Kantont ágyúztatta.

A szerkesztésbeli ökonómia problémái végül átvezetnek az érteke-

zés stílusának kérdéséhez. Elő-előfordul, hogy töltelékfordulatok, semmitmondó mondatok s a kelleténél terjengősebb megfogalmazások zökkennek ki az olvasót abból az őszinte élvezetéből, amit szerzőnk fanyar, szemérmes és elégikus humora keltene. Szorítkozzunk egyetlen lap (28.) kihúzható példáira: „Ha már a könyvtárnál tartunk (. . .).” „Nevezetes kiadásait most még nem említjük.” „Ugyanis e helyütt szükséges annak megemlézése, hogy (. . .).” Kevésbé körülmenyesen is meg lehetett volna fogalmazni, hogy Toldy „ide vonatkozó megállapításai az autenticitás erejével bírnak” (154.), bár ez még messze van e mondatípus alighanem tudatosan kitenyészett díszpéldányaitól, melyek ilyesformán kezdődnek: „E helyütt inkább ebbéli munkálkodásának volumenét szeretnők érzékeltetni (. . .).” (102.) Egyébként az efféle mondatok, s a finom választékosságra törekvő -nök, -nők ragos igék (130., 161.), valamint a szerző által módfelett kedvelt *ama* és *eme* (33., 36., 41., 44., 136., 172.) kissé archaikus ünnepélyességükkel üde kontrasztot képeznek az egyetemi szeminariumok nyelvéből idetévedt fordulatok mellett (például: „a jelzés szintjén elkerülhetetlen”, 102.), sőt élvezetes stílusegyvelegük, *így* olvasva, olykor a legjobb magyar posztmodern regényekével vetekszik. Nemegetszer az az érzésünk, mintha a monográfia szerzője maga is láthatatlan idézőjelek közt használná ezt a stílust, játékosan parodisztikus célzattal, mely egyáltalán nem veszélyezteti mondanivalója komolyanvételét. E láthatatlan, de sejtetett idézőjelekre mindenképp szükség van, mert lássuk be, a magyar irodalomtörténetírás nyelve, persze recenzensét is beleértve, sokszor veszélyesen közel sodródik ahhoz, hogy önmaga paródiájává fajuljon. (Itt értjük meg legalábbis egyik okát annak, hogy miért idéznek egyes mai íróink kész vendég-szöveggént oly szívesen irodalomtörténeteinkről: másféle nyelvhasználatú és tudatosabban játékos szöveggörnyezetbe átemelve e citátumok szakmai mondanivalója legjobb esetben is céltalanná válik, amitől merőben nyelvi sajátosságaik önkéntelen komikuma nyomban felszabadul.) Ezért lehet monográfiánk annyira mulatságos, valahányszor az akar lenni: méltóságteljes stílusához ilyenkor is ragaszkodik, írásmódjának rejtőzködő humorával növelve egy-egy megjegyzése nyíltan vállalt komikumát. Gyönyörködtető példa erre, ahogy Vörösmarty, Bajza és Toldy triászának viszontagságairól, programjuk ellenzékéről mereng. Először Toldy megfogalmazásában idézi fel a másfél évszázada lejátszódott eseményeket („A békés, tisztázó, építő irányú program mindamelllett egy egész hadát zúditotta fel a rejtett bosszúnak, a rosszakaratnak”), majd egyetlen mondatnyi saját kommentárjának kimódoltan tudományos nyelvezete látszólag elfödi, valójában kiemeli az aktualizáló szándékot, s egy sokat látott irodalmár rezignált életbölcességének őszi derűjét: „Úgy tetszik, az irodalmi életnek az ilyen ellentétek vonatkozásában megvannak a

„maga állandónak tekinthető törvényei.” (91.) S e kis könyvnek vajon akad-e szakmabeli olvasója, aki ne értené, s ne érezné át azt az alig hallható nosztalgikus sóhajt, ami az idős Toldy évdíjáról szóló hosszú mondat (60–61.) vége felé szakad föl monográfusunkból? „Az a gesztus pedig, amellyel a törvényhozás 1871-ben, a fél évszázados munkásság évfordulója alkalmából 4000 forint évi díjat rendelt Toldynak (tekintélyes összeg az idő tájt) ’nemzeti ajándéku’, hogy teljes erejét az irodalomtörténetnek szentelhesse — alighanem olyan példa a múltból, melynek inkább hiányát érezzük az újabb időkben, s nem ad restelkedésre okot a körülmény, hogy az a parlament ilyen módon fejezte ki elismerését Toldy személyén keresztül a nemzeti tudománynak.”

DÁVIDHÁZI PÉTER

JAKÓ ZSIGMOND – RADU MANOLESCU: A LATIN ÍRÁS TÖRTÉNETE

Az írástörténet (paleográfia) kezdetben csak azt a célt szolgálta, hogy segítsen a régi írásos emlékek, kódexek, oklevelek olvasásában. Előzményei, mint praktikus célt szolgáló kézikönyvek, már a XV. század végén, az ősnymtatvány-korszakban nyomtatásban is megtalálhatók, mint „Lexicon abbreviaturarum”-ok. Ugyanis már akkor szükség volt segítségre a szövegekben előforduló rövidítések (abbreviatúrák) és szó-, illetve betűkapcsolatok (ligatúrák) feloldásához, megértéséhez.

Később, napjainkig az írástörténet hatalmas fejlődésen ment át és kettős arcú tudománnyá vált. Egyrészt mint történelmi segédtudomány megtartotta eredeti feladatát, segítséget nyújtani a régi latin szövegek elolvasásához, különlegességeinek feloldásához, de másrészt önálló írástudománnyá is fejlődött. Így ma már beletartozik a kodikológia (a kézzel írott könyv külső jegyeinek, tehát nem tartalmának vizsgálata), az oklevéltan formai része, az írásanyagok ismerete, az írásrendszerek, írásfejlődés részletes genetikai vizsgálata, az írások korának meghatározása (datálás), egyes írásiskolák megállapítása, az írások fennmaradásának, megőrzésének, az őrzési helyeknek ismerete (könyvtártörténet), sőt általában az egész „írásbeliség” története: írásoktatás, írnutudás, az íráshasználók köre, az írás teljes történelmi-társadalmi, történelmet alakító funkciója, jelentősége. Tehát szerves része a társadalomtörténetnek és a művelődéstörténetnek. Nálunk főleg Hajnal István nevét kell megemlítenünk, akinek munkássága éppen az írás társadalmisító hatásának vizsgálata,